

առ յապայն, և ոչ իւրիք իրօք ի գործ դրնել, այլ զամենայն անդրէն յառաջին կարգն հաստատել հրամայեմք. այլ և ի բովանդակ սահմանաւ պատրիարքութեան Անտիոքայ զգովելի սովորութիւնն ի նախնեաց յառաջ եկեալ, ժուժկաւելոյ յիւրացանչիւր չորեքշաբաթի և ուրբաթու տարւոյն ի ձկանց, որ և յայլ սահմանակից ժողովրդոց նոյնոյ յունական ծիսի անվրէպ պահի, նոյնօրինակ պահել հրամայեմք: Ապա դժպատեն իմն է ասել, թէ յիրաւի է շնորհի զտնօրինումն, կամ մանաւանդ զընդհանրական հրաման տնօրինելոյ. իրր զի տեսեալ արեւելեայց, թէ լատինք ուտեն ձուկն ի ժամանակս պահոց, յայսմանէ և ինքեանք յորդորին՝ ոչ արհամարհանօք ինչ, այլ ի տկարութենէ բնութեան յաղթեալք՝ ուտել ձուկն յաւուրս պահոց: Զի այդու ձեռնարկութեամբ՝ եթէ արժէր ինչ, նախ առաջին ամենայն իրօք մտանէր խանգարութիւն ծիսից. և երկրորդ եթէ ունէր այդ զտեղի, ապա և լատինք տեսեալ թէ յոյնք սեպհական իմն օրէնս ունին, որ ոչ թողացուցանի լատինացւոց, այլ մանաւանդ արգելեալ է նոցա, կարէին տնօրինումն խնդրել, զի և ինքեանց օրէն իցէ առնել, զոր ինչ տեսանեն յունաց առնել, ասելով թէ ընդունին զծէսն լատինական. բայց առ տկա-

րութեան ընդթեան ոչ կարեն պահել զայն ընդերկար: Այս բանք են՝ զոր ձեռն արկաք մեկնել յայսմ մերում հանրական թղթի, ոչ միայն ի յայտ առնել զհիմունն, յորս հաստատին պատասխանատուութիւնք եղեալք առ միտնարն, որ զնախագրեալ խնդիրսն առաջարկեաց, այլ և զի ամենեցուն ծանիցի քաղցրութիւնն, որով ամբողջ առաքելական խանդաղատեալ զիրիս արկանէ զարեւելեան ուղղափառօք, ի պատուիրել իւրում, զի ամենևին պահեսցին ինն ծէսք նոցա, որք ոչ ուղղափառ կրօնի՝ և ոչ համատուրեան են հակառակք. և ոչ ի հերձուածողաց յուղղափառ միութիւն դարձելոց պահանջէ, զի զիրեանց ծէսս թողցեն, այլ զի ի հերձուածոց միայն ի բաց կացցեն և խորհեսցին. մեծապէս տենչացեալ, զի զանազան տգգք նոցա պահեսցին, և ոչ թէ եղծցին. և (ի համառօտ բովանդակեալ) զի ամենեքին ուղղափառք իցեն, և ոչ թէ լատինք լինիցին: Ապա զթուղթ մեր զայս յաւարտ հասուցեալ, ամենայնի որոց ընթեռնուցունն զսա՝ շնորհեմք զառաքելական օրհնութիւն:

Տուաւ ի Հռովմ, առ Աագ սուրբ Աստուածնին ի 26 յուլիսի, յամին 1755. ի հնգետասաներորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ:

Վ Ե Ր Զ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՑՈՒՄՆԵՐ

Մեր նախնիք մեզի փոխանցեցին մատենագրութիւն մը, ոսկեղաբու հայերէն մը, եկեղեցական գրքերու հարուստ թարգմանութիւններ, և հայ շէնքերու աւերակներ ու գրչագիր մատենաներու մէջ պահուած շէնշող պատկերներ, գարդեր:

Հինէն մեզի անցան այդ մօրի գեղեցկութիւնները, որոնք մերն ըլլալով, աւելի յատուկ գուրգուրանքով մեր սիրտը անոնց հետ կը կապուի:

Համակրութիւնը հրաշալի դեր մը կը կատարէ զգացմունքի դատողութեան վրայ, կը կարդանք զանազան վէպեր, ու երբ վիպագիրը

խժգոժութիւն մը նկարագրէ, չափով մը կը զգացունենք, սակայն երբ այդ խժգոժութիւնը կատարուած է մեր ցեղին վրայ, այն ատեն մեր զգացմունքի լարերն անսահմանօրէն կը թրթռան ու յուզումներու չափ չկայ այլևս:

Զգացմունքը աւելի ուժգնօրէն կ'ըլլայ, երբ ոչ միայն մտքով և աչքով, այլ և շօշափելով կ'ուզենք կրել համակրանքը սիրուած առարկային: Ո՛վ կրնայ մոռնալ ծնողական շրթունքի փայփայանքը, երբ մանուկին այտերը մօր առաջին համբոյրով կը տաքնան: Սոսի այդ պահուն ծնողական սէրը ելեկտրական հոսանքի պէս փոխադարձաբար իրարու կը փոխանցի:

Շօշափումը հոգեկան զգացմունքին կենդանութիւն կու տայ, կը տեսնենք Այվազովսկիի « Արարատ » երփնագեղ նկարը և կը սիրենք զանի, բայց երբ բազդ ունենալով այդ նուիրական սարին ստորոտը կեցած կը շօշափենք կը համբուրենք անոր կողերը, կարելի՞ է այն պահուն նկարագրել մեր ներքին յուզումներու հրաշալի տպաւորութիւնները:

Այս յուզումները գեղեցիկ են, զմայելի, անզուգական, սխրալի: Այդ յուզումները անուշ հրճուանքով կ'արտայայտուին, ամբողջովին ներդաշնակութիւն են մեզի համար, և ուր կայ ներդաշնակութիւն, հոն հայ գեղեցկութիւն: Հին իմաստասէրները շատ իրաւամբ գեղեցիկը կը գտնէին ներդաշնակութեան մէջ:

Գեղեցիկ յուզումները՝ հաւասարապէս կ'ազդեն թէ՛ երեակայնութեան, և թէ՛ մեր մարմնոյն գործարաններուն վրայ: Արեան շրջանը աւելի կ'երագի, սնունդը աւելի լաւ կը կատարուի:

Ըստ Ֆլէրէի, ջրային ուժին ուժգնութեան հետ՝ մեծ կապակցութիւն ունին ամէն տեսակ զգացմունքները: Եւ իրօք անզգայ անձնաւորութիւնը կարող չէ ըմբռնել գեղեցիկին արժանիքը:

Անշատ գեղեցիկ առարկայներ բառապատիկ կը գեղեցկանան պատշաճաւոր ներդաշնակցութեամբ. ամէն պարագային ներդաշնակութիւնը մեծ դեր կը խաղայ:

Օրինակի համար, առանձինն գեղեցիկ ոսկեղած գեղաբանդակ շրջանակ մը և առանձինն գեղանկար զմայելի պատկեր մը մեր վրայ այնքան մեծ ազանչացում չեն ներգործեր, մինչև որ շրջանակին մէջ չի մտնէ այդ նկարը. ու այն ատեն թէ՛ շրջանակ, և թէ՛ նկար հոյակապ ներդաշնակութեամբ կ'արտայայտեն իրենց զմայլանքը:

Բնութեան անկենդան առարկայները իրենց գեղեցկութեամբ մեր վրայ կ'ազդեն կենդանութիւն, անոնք զրաւիչ են, դիւթիչ ու մեր մէջ կը փոխանցեն գեղեցիկին խանդոտութիւնը:

Նկարի մը արժանիքը ճանչնալու համար, անոր ազդած զգացմունքները ներդաշնակուած ըլլալու են գեղեցկութեան հետ: Վ. Մասխոսեանի ծովանկարին արժանիքը ճանչնալու համար, պատկերին ժայռերուն մեղմազոտ անապատական խաղաղութիւնը զգալու ենք, ալիքներուն փրփուրին արծաթ բեկբեկումները թրթռացնելու են մեր սրտին լարերը:

Մէրն է որ կը կենդանացնէ զգացմունքները, անհրաժեշտ սիրելու ենք մեր տեսած նկարներն, առանց սիրելու՝ դիտուած առարկան մե-

ոեկութիւն է։ Սակայն ո՛ր է է նիւթ մը սիրելու համար, անի մեր աչքին ճառագայթներուն հետ ներդաշնակ թրթռացում մ'ունենալու է. ու ահա այսպիսի պարագային ներուրի ինձ հարցընելու. թէ քննադատ մը որ կ'ատէ հեղինակ մը, կարո՞ղ է անաչառօրէն ճանչնալ նոյն հեղինակին արժանիքը...

Արուեստագէտ մ'ըլլալու է գեղեցիկ գործի մը արժանիքը ճանչնալու համար։

Քանաստեղծ ու երաժիշտ և ամէն արուեստագէտ ղրղելով մեր հանգիստ կացութիւնը, նոր անընդհանրու հետ մեր սիրտը կը կապեն ու մենք կը զգանք հաճոյք և հիացած կ'ապրինք։ Ո՛ր է զմայլելի արուեստի զլուրս գործոց սքանչելիք, կը փոխանցէ գեղարուեստի մոգական ուժն։

Ամէն արուեստագէտ կը ջանայ իր յուզումները փոխանցելու ուրիշին։ Դիտելով Էտկար Շահինի Մոյրացկաններու ձաշը, իսկոյն արուեստագէտին գուրգուրանքը մեզի կը փոխանցի այդ պատկերով. կարեկցութիւն, սրտաճմլիկ թախիծներու հետ միացած, պատկերին դէմքերը յուզիչ և տպաւորիչ կը ներկայացնեն։

Բնութիւնն ալ պարագային համեմատ ինքնին արուեստագէտ է. կը զմայլինք ժժմակներու շողշողուն խցիներուն վրայ, անոնք բնական բաններ են ամէն մէկ ժժմակի և անոնց ճարտարապետն է Նախախնա մութիւնն

* * *

Տաղանդն է հարկաւոր իրն, որով կարելի է թագուն գեղեցկութիւնը մարգարէանալ. և տաղանդը կը յայտնուի անհատին երեակայութեան ուժգնութիւնէն։ Գիտաւոր բանաստեղծը համարուած է երազող, որ կարելին իրականապէս կ'երազէ։ Սիամանթօ լաւ բացատրած է հայ տառերու հրաշագիւտ գիտաւոր հանճար սուրբ Մեսրոպին անընդհանր ինքնին յպացում է. «Գիտին փառքը» կը սկսի այս տողերով.

« Մեսրո՛պ, հայ դարերու դիմաց կեցող՝

Դուն աղամանդեայ ապառաժ,

Դուն մանուկներու մերկ ուղեղէն

Մինչև հանճարը ցոլքեր ցանող,

Գիտակցութեանց անգի՛ւտ փարոս...

Դուն որուն կոփիւնը կռանին,

Ժամերուն պէս, բոպէին հետ անդադար,

Իմացական թանգարանի՛ն արձանները մեզ կը ձուլէ...

Դուն անինջ հսկող, դուն տիտանեան Տեսանող,

Դուն օրօրօցէն մինչ գերեզման,

Մեր մէն մի խօսքին մէն մի շունչին,

Գեղեցկաձայն բացատրիչ...»։

Ու Մեսրոպի երեակայութեան ուժը՝ հոգիին մաքուր նայուածքով կը թափանցէր զաղոնիքէն ներս ու կ'ըլլար մեծ առաքեալը մեր զրականութեան։

Հանճար մը զիտաւոր ըլլալու համար, անոր վրայ տիրապետելու է առանձին ուժգին զգացում մը, որուն ձգտելու է սիրով:

Գերազանց գիտերու հարկաւոր է գերազոյն աշխատանք: Հայ ցեղին մէջ այն ատեն սկսաւ ծաղկել զրականութիւնը, երբ Մհարոպի աշակերտները տաժանելի ջանքով անձնատուր եղան մտքի հրաշագործ դրդումներուն և ատեցին մեր մէջ արմատացած ծուլութիւնը, զոր ողբացի են խորենացին և Անանիա Շիրակացին:

Քաջարի խիզախ ու տոկուն աշխատութեամբ միայն կարելի է ձեռք բերել մտքի հրաշալի յղացումներ:

Արտաքին աշխարհէն մեր մէջ կը փոխանցի խանդոտ քուռն և ազդու համակրանք մը, ու նոյն ատեն երբ մենք ընդունակ ենք, ահա՛ այդ միջոցին կարող կ'ըլլանք արտադրելու տաղանդաւոր գիտեր: Ամէն պարագայի, ամենահարկաւոր է սիրել նիւթը, որուն վրայ կը մտածենք, և որուն միջոցով կ'ուզենք գիտեր ընել: Բասթօր իր գիտելը կը պարտի գիտութեան վրայ ունեցած անսահման սիրոյն և գերազանցօրէն տոկուն ու խորհող աշխատութեան:

Ամէն տաղանդ ինքն իր անհատական կարողութեամբը պէտք է որ ուրիշ նոր աննման գիւտ մը ստեղծէ. ու այդ պարագային միայն տաղանդը ցոյց կու տայ իր մտքին սքանչելի կարողութիւնը: Եւ այդ կարողութիւնը կը յայտնուի երեակայութեամբ, որ միշտ անբաժան է զգացմունքէ և սէրէ, առանձինն երեակայութիւնն և գրական ձևն, առանց զգացմունքի զառանցանք են: Հեղինակ մը մի և նոյն ատեն իր գրութեան մէջ յայտնելու է թէ՛ իր երեակայութիւնը և թէ՛ իր զգացմունքը:

Գրութիւնէն կը պահանջուի որ ըլլայ թէ՛ առարկայական և թէ՛ ենթակայական, պէտք է գրութեան մէջ մի և նոյն ժամանակ տեսնել թէ՛ երեակայութիւն և թէ՛ զգացմունք: Կատարեալ տաղանդ մը այդ երկու յատկութիւնները հաւասարապէս ցոյց կու տայ իր գրութեան մէջ:

Երբեմն ամենէն մեծ հանճարները՝ թէև այդ երկու յատկութեանց մեծ կարեւորութիւն տուած են, սակայն իրենց ինչ ինչ գրութեանց մէջ զուտ ենթակայական կը մնան, ինչպէս կէթէ իր «Վերթեր»ին մէջ:

Նիւթը մը վրայ երբ հեղինակ մը կ'ուզէ գրել, բացարձակապէս յափշտակուած պէտք է ըլլալ այդ նիւթով, երեակայութեամբ և յուզումներով գինովցած. մտաւորական աշխատութիւն մը անհրաժեշտ է տաղանդաւոր գրութիւն գործոցի մը կատարելութեան համար: Լորտ Պայրըն վենետիկի հին բանտին մէջ կամաւորապէս բանտուած է, որպէս զի երեւակայութեան ուժով խորապէս զգացուի «Տուէ Ֆոսգարի» և «Մարին Պալիէրո» ողբերգութիւնները գրելու համար. թէմուան Վէպլըր գրելով «Պրայշից»ը կը կարծէր թէ սատանան իր առջև մարմնացած էր, և թէ անի ամբողջ թատերագրութեան ժամանակ իրմէ անբաժան կը մնար: Հիացում և վերացական վիճակն անհրաժեշտ է գեղեցիկ գրութեան համար:

*
* *

Փոխանցումը ամէն ազգաց մէջ և ամէն ճիւղերու մէջ միշտ զգալի եղած է:

Յեղ մը իր բնաշխարհի յատուկ առաքինութիւնները հետը կը տանի նաև տարագրութեան ատեն:

Մեր վաճառական ցեղը Ռուսաստան գնացած ատեն, Պետրոս Մեծին օրով, հոն կը ծաղկեցնէ մետաքսագործութեան ճարտարարուեստը: Ֆրանսացիները զաղթելով Մարթինիք, և Անգլիացիները հաստատուելով Հիւսիսային Ամերիկա ու Աւստրալիայի մէջ, այն տեղերը իրենց հետ կը տանին զանազան անձանօթ զէնքեր, տեսակ տեսակ գործիներ, գեղարուեստ և քաղաքակրթութեան ամէն միջոցներ, որոնք անձանօթ էին տեղական ցեղերուն:

Նախնական շրջաններու մէջ՝ անդրանիկ մարդը գեղեցկին փոխանցումը ստացած է բնութեան հրաշալիքներէն. ամենէն սքանչելի և զմայլելի կատարեալ կաղապարը բնութիւնն է եղած՝ խորհող ու զննող մարդուն համար:

Հին ցեղերուն մտաւորական զարգացումը ամէն յայտնութիւններով, համանման է եղած. բնութիւնը ամենուն վրայ հաւասարապէս փոխանցեր է իր հրաշալիքները. սակայն Յոյն և Լատին ցեղերը միայն ճշմարիտ թարգմանն կ'ըլլային այդ հրաշալիքներուն:

*
* *

Տաղանդներէն կը սպասուին անզուգական բարեշրջումները. անոնք են ուժն և դաշնակութիւնը յառաջադիմութեանց. անոնք կը փոխանցեն իրենց բանաստեղծական մտքին արտադրութիւնները մարդկութեան, որ կը յարգէ իրական տաղանդները. անոնք են որ նոր յղացումներով հանրութեան մէջ երջանիկ ստեղծագործող անմահներ կը համարուին:

Տաղանդները ցեղին ամենէն սքանչելի զաւակներն են, հասարակութեան մտաւորական կարողութեան ամենէն հաւատարիմ թարգմանները: Անոնք իրենց գլուխ գործոց զմայլելի աշխատութեանց մէջ կը խտացնեն իրենց ցեղին հանրային բարոյական պատկերը: Եւ այս յատկութիւնը անհունապէս հետաքրքրական է տաղանդաւորի մը արուեստի գործին մէջ: Ամենէն ուժգին գեղարուեստական կատարելագործութիւնն այն է, որ կը ներկայացնէ իր դարուն անթերի պատկերը. և որ կ'ըլլայ մարգարէութիւն մը ապագային համար:

Տաղանդին ցեղական ծագումը որոշ փառք մը համարելու չենք իր երկրին, զի ամէն ատեն ցեղային խառնուրդի պատմութիւնը անորոշ է մնացած և ուսումնասիրութեան կարօտ:

Էմին և Բաֆֆի ծագումով պարսկահայ են, բայց իրենց մտաւորական արտադրութիւններով ինչ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ: մի և նոյն հարցմունքը կրնանք ընել նաև պրըթոն Շաթոպրիանի և Ռենանի համար:

Տաղանդները հանրութեան են և ո՛չ սեփականութիւն ցեղին: Տաղանդները ժառանգ չունին, Արուեստագէտ տաղանդը շատ անգամ ապուշ զաւակներ կ'ունենայ:

Ամէն պարագային, տեղական կամ ցեղական յատկութեանց մասին բնաւ կարելի չէ սեփականացնել դատողութիւն մը:

Պատմական շրջաններուն մէջ յայտնուած են հանրութեան պարծանք տաղանդներ, որոնց հայրենիքը չենք փնտռած. և միայն այն տաղանդները կրցած են անմահանալ, որոնք իրենց նախորդներէն որոշուած են սեփական աննկուն յատկութիւններով և կրցած են հասարակութեան փոխանցել իրենց մտաւորական զմայելի յղացումները:

Արուեստի յատկութիւնները ցեղի մը սեփականութիւն չեն մնար, ցեղէ ցեղ կ'անցնին և այդ փոխանցումով ամէն արուեստագէտ մի և նոյն ձևով կ'աշխատի ներկայացնել իր գործերը:

Քննադատ գեղեցկագէտ անձնաւորութիւններ ցոյց են տուած, որ միջավայրը մեծ ազդեցութիւն մը ըրած չէ Հոմերի, Եսքիլէսի, Տանդէի, Միքէէ Անճէլոյի, Իէմպրանթի, Պալլազի, Պէթովէնի, Անաթոլ Ֆրանսի, Տանունցիոյ վրայ:

Ակնցիները ընդհանրապէս բանաստեղծ գեղեցկապաշտ մտքեր կը համարուին, բայց իրենց ծննդավայրէն դուրս գրած են և երգած են, ինչպէս Ա. Արփիարեան, Սիամանթո: Պարտիզալցի բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանը Սկիւտարի մէջ անմահացած է, Տրապիզոնցի նկարիչ Մախոսեանը Գերմանիայի մէջ կը հռչակուի նշանաւոր ծովանկարիչ:

Յեղի մը հոգեբանութիւնը ճանչնալու համար, միայն անոր զբաղանդութիւնը նկատի առնել բաւական չըլլար. ժողովուրդը կը ճանչցուի իր արուեստագէտ անձնաւորութիւններով, հասարակութիւնը իր պաշտամունքով, հանրութիւնը իր վարիչներով:

Յեղը կրնայ գնահատել հեղինակ մը, բայց այդ հեղինակին զբաղանդութիւնը իր ցեղին հոգեբանութեան թարգմանն չենք ընդունիր. այլ է պոլսահայոց հոգեբանութիւնը, և այլ Տէմիրճիպաշեանի զբաղանդութեան հոգեբանութիւնը:

Զօլայի «Աստամուարը» իրական ճշգրիտ վէպ մը չէ Բարիզի բանուորներուն հոգեբանութեան համար:

Շատ անգամ, ժողովուրդը իր ընթացիկ կեանքին և իր ճաշակին անհամապատասխան գեղարուեստին կը սիրահարուի: Որով կրնանք ըսել, որ մարդու ներքին բերումները իր ընկերական բնաւորութեան հետ համապատասխան չեն:

* *

Մեր մէջ զբաղան երկերու վրայ լրագրութեան միջոցով աստիճանաբար գաղափար մը կ'ազմուած է. խոր ուսումնասիրութիւններ ընծայուած չեն զբաղան պատմութիւնը վերլուծելու համար: Օրը օրին քննադատական յօդուածներ ծանօթացուցած են վիպասանական և բանաստեղծական երկապիւրութիւնները:

Խնդիր է սակայն, թէ ի՞նչ աստիճան քննադատն արդար եղած է իր տեսութեանց մէջ, զի ընդհանրապէս մեր զբաղան աշխատութիւն-

ները չեն կարգացուած, այլ անոնց վրայ եղած քննադատութիւններն են որ հանրութեան ծանօթացուցած են հրատարակութիւնները:

Երբ Սրտանձտեանց կը գրէ իր « Համով Հոտով »ը, անդէն կը փնտռենք անոր գրական էջերուն մէջ հայրենիքի միջավայրին ուղիղ թարգման զգացմունքը և հրապոյրը. և կը համոզուինք որ հեղինակ մը ուղիղ թարգման ըլլալու համար, միջավայրի ծանօթութիւն ունենալու է:

Եւ այս պայմանով քննադատն ալ ճշգրիտ կերպով գրիչ շարժելու համար, անշուշտ անկէ կը պահանջուի որ հեղինակին հաւատարմանօթիւն ունենայ քննադատուած երկասիրութեան վրայ:

Գեղարուեստի նուիրուած գործ մը հասկնալու համար, անոր էական հոգին ամբողջովին ծանօթացած ըլլալու է մեզի: Յամենայն դէպս, միշտ նկատի առնելու ենք, որ քննադատութեան ատեն, բացարձակապէս ատելութիւն մը ունենալու չենք գրողին անձնականին համար. և պէտք է գիտնալ, որ գիրք մը կամ արուեստի գործ մը երբ մէջտեղ կ'ելլէ, անոր հեղինակը անտարակոյս իր համբաւը ապրեցնելու ազնիւ զաղափարովն է որ աշխատած է, պէտք է գնահատել այդ զաղափարը, որ է ձգտում դէպ ի կատարելութիւն. այս ընդունուած սկզբունք մըն է որ և գնահատուած է նշանաւոր գեղեցկագէտ քննադատներէ: Նախապաշարութիւններով կարգալու չէ գիրք մը, այդ պարագային կրնաք համոզուիլ, որ քննադատը բնաւ չի կրնար հասկնալ իր կարգացած գրքին հոգեբանութիւնը: Եւ այս ևս գիտնալու է որ առանց սիրոյ, կարելի չէ ըմբռնել հեղինակին արժանիքը. սէրն է որ ամէն վարագոյր կը բանայ և պայծառօրէն կը ցուցադրէ գործի մը էական ու թագուն հոգեբանութիւնը:

Քննադատին գործն է պրպտել հեղինակին արժանիքը: Աւագը արհամարհելու չէ, պրպտելով մէջէն երեքն կը հանեն ոսկիի փշրանք, աղամանդի բեկոր մը: Լա Յիսթիէն ըսած է, որ արուեստի մեծ գործերն՝ են մշակելի երկիրներ. « ուր գանձք ծածկալը են », զանոնք գտնելու համար կրկին կրկին պրպտելու է:

Շատ անգամ քննադատները կը նմանին անոնց, որոնք փեթակներուն ցովէն դատարկ կը դառնան, զի մեղր հանելու վարժութիւն չունին, թէև փեթակը լիառատ մեղր պարունակէ, և ահա այս պարագային ծիծաղելին քննադատներն են, ո՛չ թէ աշխատաւոր մեղուները:

Չարութիւն է, և անմիտ վրէժխնդրութիւն՝ հրթալ պրպտել հեղինակներուն ամենէն միջակ գործերն. այդ պարագային քննադատութիւնը բնաւ արժէք չունենար: Հսկայներուն քաջութիւնը անշուշտ չենք դատեր անոնց քննալու ատենը: Հոմերոս, Շէքսպիր, Հիւկո, Բագրատունի և Բաֆֆի՝ անտարակոյս երեքն մրափեր են գրելու ատեն, սակայն իրենց այդ անկումը հսկայներուն քունին պէս պատկառելի կը մնայ: Մարդու մը գեղեցկութիւնը նկարագրելու համար, անոր աղիքները չեն պրպտեր, այլ աչուրները ու այտերը նկատի կ'առնեն:

Տգեղը տգեղին պարսաւ կարդալով, կրկին ծիծաղելի կ'ըլլայ, այսպէս նաև ուրիշին գործը տապալելով, մարդ իր համբաւը շինած չըլլար. քննադատը ինքնին աւելի կատարեալը ցուցնելու է, այս է քաջութիւնը:

* *

Օտարամոլութիւնը գրական ըննադատութեանց մէջ՝ շատ անգամ կը կուրացնէ ըննադատին տեսութիւնը. առ հասարակ ամէն ազգաց մէջ օտարամոլութիւնը զգալի հիւանդութիւն մըն է դարձած: Շատեր կարգացած են միջազգային դիւցազներգութիւնները, սակայն բնաւ ծանօթացած չեն Հ. Բազրատունիին «Հայկ» դիւցազներգութեան: Մեր ժողովրդեան անգրագէտ դասակարգը՝ սիրով կը կարդայ Էօթին Սիւյի «Թափառական հրեան», բայց ոչ Բաֆֆիի «Խաչագողը»: Պոլսեցի ազնուապետականին ձեռքը կրնաս տեսնել դժբաղդաբար Զօլայի «Տէպագլը», բայց ոչ Ա. Արփիարի «Կարմիր ժամուցը»: Օտար գրականութեան ուսումը շատ պէտք է բաղդատական ըննադատութեան համար: Օտար գրականութիւնը կարգալու ենք գրականօրէն զարգանալու համար, առանց սակայն մոռանալու մեր գրականութիւնը և մեր գրագէտները:

* *

Արուեստի գործերուն մէջ, ընդհանրապէս կ'ուզենք տեսնել շնորհք և զգացմունք միասին կեդրոնացած: Սակայն հակառակ պարագայներ ալ կան. Միքէլ Անճէլօն ունի «Պարկայներուն» խմբանկարը, ամէն ալ տեղի են դէմքով, բայց ո՛րքան գեղեցիկ ու արտայայտիչ տպաւորութեամբ կ'ազդեն դիտողին վրայ. անոր համար ըսուած է, «Շեշտդ ձայնէդ աւելի անուշ է, ժպիտդ բերնէդ աւելի գեղեցիկ է, նայուածքդ աչուրներէդ աւելի զբաւիչ է»: Ուրեմն հոս ձեռ սկարացած է, զգացմունքը բաւական է, որով կը գնահատենք գեղեցիկը:

Ամէն պարագային կը պահանջուի որ գեղեցիկը արտայայտիչ ըլլայ. Պալգազ իրաւունք ունի ըսելու «La beauté sans expression est peut-être une imposture»:

Գեղարուեստի գործերուն մէջ, երբ արտայայտութիւն չկայ, անոնք կը նմանին Եգիպտական բուրգերուն, որոնք շիրմական վեհափառութեամբ յաւիտենական դիակներ կը համարուին:

Արտայայտութեան հետ միշտ, յարակից է գեղեցկութիւնը արուեստին մէջ. լոկ ձեւակերպուած գեղեցկութիւնը՝ զրկուած է ազդեցիկ արտայայտութիւնէ, այդ գեղեցիկը սրտին հետ չի կրնար խօսիլ. արուեստը նոյն ատեն բնական չէ, այլ կեղծ և շպարեալ:

Միշտ կը փնտռենք զգացմունքը, իրական կենդանի վառ զգացմունքը որ մեր հոգիին վրայ կ'ազդէ: Օշականի մէկ նկուղին մէջ՝ կը մտնես. պատմութիւնը կ'աւանդէ, որ հոն դարերու օթեանն է եղած մեր գրականութեան արարչագործ հանճար սուրբ Մեսրոպին ածիննէն: Երբ, այդ վայրը կը յուզէ մեր ամբողջ հոգին, գերբնական հիացումով ըուն, այդ վայրը կը յուզէ մեր ամբողջ հոգին, գերբնական հիացումով ըուն, այդ գիտենք աղբատին գեղջուկ որմերը: Անգարդ տեղեկութեան մէջ, յիշատակի հոյախապ պերճութիւնը կը նշմարենք հոն: Ու կը մտածենք որ նախարարները ինչ պատկառանքով այդ նկուղին շմէն անցած՝ խոնարհեր ու համբուրեր են սուրբին շիրիմը: Ուրեմն կը տեսնենք որ

արտայայտուած զգացմունքը, ինքն իր մէջ արուեստի զմայլելի կատարելութիւն է: Զգացմունքը որ կը բղխի արուեստագէտին հոգիէն, անի ամենէն գեղեցիկ շնորհքն կը համարուի, առանց այդ շնորհքին գեղեցկութիւն չկայ:

Արուեստի հրաշալիքը կը փնտռենք միշտ. բնական դաշտանկար մը դիտողին հոգին կը զուարթացնէ, սակայն այդ դաշտանկարը՝ երբ պատահաբար վրայ նկարուած կը տեսնենք ամենահարազատ գոյններով, բնականաբար հեղինակը մեզ կը հիացնէ իր արուեստին կատարելութեամբը, ու այն ատեն արուեստը աւելի արտայայտիչ է քան թէ բնութիւնը: Զուիցեբրիան ընդհանրապէս ամէն ճանապարհորդներուն համար հրաշալիք մը համարուած է, և սակայն գեղեցկագէտ տաղանդաւոր Ֆլուպէրը ըսած է. «Je donnerais tous les glaciers de la Suisse pour le musée du Vatican». և ինչո՞ւ, վասն զի թանգարանը կը ցուցադրէ հրաշալիքներ, արուեստի տաղանդաւոր զգացումներ, որոնք պատմական անցեալին հրապուրն ալ միասին կ'անմահացնեն:

Փլուխ գործոց արուեստի կատարելութեան մէջ կը նշմարուի գաղափար և զգացմունք: Արուեստակեալ գեղեցկութիւն կը համարուի գեղեցիկ բառերով հիւսուած գրութիւնը, երբ անոր կը պակսի գաղափարը, շատ իրաւամբ է ըսուած, թէ գաղափարը խօսքին լոյսն է. իսկ բառը առանձին՝ ոչնչութիւն է: Եւ գաղափարի զարգացումին համար, կարևոր է գիտութիւն. սրտին սէր պէտք է, մտքին ալ գիտութիւն:

Զգացմունքը ամենակարեւոր է. արուեստին մէջ զգացմունքը հիմն է, որուն վրայ կարելի է բարձրացնել գաղափարի գեղեցիկ շէնքը: Գերազայն զգացմունքն է, որ քաջ զինուորը պատերազմի դաշտին մէջ անմահութեան դափնիին կ'արժանացնէ, Շաքէ մը Սասունի սարերէն մահուան անդունդին գիրկը նետել կու տայ:

Զգացմունքը կ'անմահացնէ անհատին համբաւը, անզգայ հեղինակը ապագայ չկրնար ունենալ. հեղինակին ու արուեստագէտին առաջին գործն է յուզել ընթերցողը կամ դիտողը, և հեղինակն որ միմիայն կը պատճառաբանէ և չի կրնար զգացնել, ինչպէս կրնայ յուզում պատճառել:

Ամէն արուեստագէտ յայտնելու է իր հոգիին արժանիքը, իր գործերուն մէջ ցուցնելու է իր անհատականութիւնը:

Արուեստագէտը ամէն անձի վրայ կը դիտէ անհատին հոգեբանութիւնը, անոնցմէ կրած ազդեցութիւնները խտացնելով ու վերլուծելով, կը կատարելագործէ իր աշխատութիւնը: Ճիւղգոնտայի հեղինակ Լեօնարտո Տա Վինչի՝ կը խրատէր որ նկարիչները ընդօրինակեն պատահած ո՞ր և է արտայայտիչ դիմագիծերը. և այդ կարևոր էր, ինչպէս արուեստագէտին, այսպէս նաև նկարիչին:

Արուեստագէտը ունի իր մէջ կամք մը, որ կը մղէ զինքը ապրելու միշտ բարձր և նոր գաղափարներով. արուեստագէտը կը սիրէ միշտ վերակենդանանալ, նոր յղացումները կը նորոգեն հինցած կեանքը. և կամքն է որ պատճառ կ'ըլլայ տաղանդաւոր արուեստագէտին նորանոր գլուխ գործոցներու:

*
*
*

Գեղեցկագիտութեան մէջ նկատի առնելու է թէ՛ գաղափարականը և թէ՛ իրականը:

Գեղարուեստը ճիգ մըն է ձգտելու գեղեցիկին կատարելութեան: Նախնի արուեստագէտը իրականը կ'ընդօրինակէր զայն գեղեցկացնելով. այժմեանը արուեստին խորը թափանցելու հակամէտ է:

Բնութիւնը կը խօսի, իրապաշտ արուեստագէտը միայն կարող է ահոր լեզուն հասկնալ, ով որ արուեստագէտ չէ, իրեն համար բնութեան լեզուն մունջ է:

Իրականութեան կատարեալ թարգման ըլլալու է, ասորը մէջ է գլուխ գործոցներու յաջողութիւնը, հակառակ պարագային միջակ կը մնայ արուեստագէտին աշխատութիւնը: Իրականութեան մէջ միջակութիւնը՝ անարդարանալի խեղճութիւն կը համարուի:

Արուեստի և գրականութեան մէջ իրականին ընդօրինակութիւնը չափաւոր է. բացարձակ նմանութիւնը անկարելի է. Գրիգոր Զօհրապ չամայլելի կերպով կը նկարագրէ Յ. Մըրեանի գլուխը, նմանութիւնը մեզի ճշգրիտ կ'երևի, բայց ո՛չ լիովին լուսանկարչական կատարելութիւն. զի նկարչին և գրագէտն իրականութեան առջև կը գտնեն զբոլորութիւններ, որոնք գրչով ու վրձինով չեն կրնար լուծուիլ. մի և նոյն դժուարութիւնը զգացած են թէ՛ Պալլադ և թէ՛ Զօլա:

Մեր ժամանակակից գրականութեան մէջ, այն աստի՛ միայն յատուկ կարևորութիւն մը ստացան գրագէտները, երբ զգալով վաղեմի հինցած գրական ձևերու տաղտուկը, ուզեցին նոր յայտնութեամբ ասպարէզ իջնալ, ուզեցին իրական գեղեցիկը արուեստի զարդարանքով ցոյց տալ, առանց ասոր նշանակութիւն մը չէին ունենար նոր գրագէտները. տաղանդաւոր բանաստեղծը, իսկոյն կը յայտնէ իր անհատականութիւնը. ամենէն աննշան նիւթերու մէջ, տաղանդաւոր գրագէտը կարող է յայտնել արուեստի հմայքը. կէթէ ըսած է. «Իրականութեան մէջ է որ ճշդիւ բանաստեղծը յայտնի կ'ըլլայ, եթէ ան գիտէ որոշել սովորական նիւթի մը մէջ հետաքրքրական մասը»: Իրական նկարագրութիւնը որքան բնական որ երևի, ունի իր շատ դժուար կէտերը. գեղեցիկ սիրուն վայրերէ կ'անցնինք, անոնք գուցէ շատ անգամ նկարագրուած են, տաղանդաւոր նկարագրողը կարող է բայդ հինցած վայրերէն անցնելով՝ նոր զգացմունքներով զարդարուն նկարագրութիւն ընել, և ցոյց տալ ինչ որ մենք տեսած ենք՝ բայց առանց անդադարձութիւն մը ընելու: Իրապաշտ գրականութիւնը նման է ժայռուտ ցամաք երկրին, պէտք է աշխատանք, խողովակներ հասցնել գետինն խորերը մինչև որ յաջողինք ջուրը ժայթքեցնել. ամէն պարագային խորաթափանց աշխատութեամբ կարելի է յաջողիլ իրապաշտ նկարագրութեան մէջ:

Ռոտէնի արձաններուն վրայ կը տեսնենք զմայլելի իրապաշտութիւն, բայց պէտք է գիտնալ որ արձանագործը այնքան դիւրութիւն չունի իրապաշտ ըլլալու, որքան գրագէտը. վասն զի գրագէտը արդէն ծանօթ է իրմէ առաջ գրուած իրապաշտ նկարագրութեանց, որոնցմէ

ինքը կը զգուշանայ, կրկնութիւններ չընելու համար՝ իրականին վրայէն կը թափէ այն քողը որով փակ կը մնար. շատ անգամ կը տեսնենք շրջանակով զուարճացող փոքրիկ տղաքներ, բայց անդրադարձած չենք այնպէս՝ ինչպէս Պ. Զիֆթէ—Սարաֆ ցոյց կու տայ իր այս տողերով.

«Ունեւորի զաւակ, երկու եղբայրներ, իրիկուան դպրոցէն արձա-
կուած՝ եկեր են մեծ պողոտային վրայ, փայտէ շրջանակ դարձնելու:
Մասէն վերարկու, թաւիչ տաքատ, մետաքսով ծաղկաւէտուած երկայն
սև գուլպաներ, դեղին կօշիկ: Սիրուն, առոյգ տղաք, կը զարնեն, կը
վազեն, կը սուրան հովի պէս՝ իրենց նուրբ, լայնծիր, թեթևուկ շրջա-
նակներուն ըովէն՝ խնդալով, ճշալով, կատակելով, և լայն ու հարթ
ուղիին ամբողջ երկայնքին ու դարձքին վրայ ահագին շրջանակ մըն
ալ իրենք կազմելով այդպէս՝ կը դառնան, կը վերադառնան, կը հաս-
նին, սաստիկ մրցումի մը մէջ խօլացած, փոփրած, հև ի հև:

Իրենց տարեկից տղայ մը, ան ալ դպրոցական, հաւանօրէն իրենց
դասակից, ու թեքա անոնցմէ ալ յաջող դասերուն մէջ, բայց աղքատ՝
շատ աղքատ: Վրայ գլուխ չկայ, տաքատը մասամբ կարկտուած, մա-
սամբ նորէն պատտած, կօշիկներուն ճեղքերէն երեցող կոշտ թելերով
հիւսուած գուլպաներով, հինկեկ շապիկ մը՝ բաճկոնին տակը, մազերը
խառն ի խուռն: Տակառի մը վրայէն երկաթ շրջանակ մը փրցուցած
բերած՝ ան ալ կը զարնէ, կը վազէ, կը դառնայ՝ ըրանոտ, փոփրած,
կաս կարմիր: Զեռքը հաստ փայտի կտոր մը՝ կը զարնէ ու կը զարնէ
երկաթէ ծուռ ու սուռ շրջանակին, որ սաստիկ շաշինով մը կը դի-
մադրէ, ծոյլ ու դանդաղ, տապալտելով, ամէն վայրեկան իշխալու հա-
կամէտ, միշտ ցնցուելով հարուածներու տակ ու քարերուն առջև, միշտ
անկանոն ցատկատուներով ու երբեմններով թաւալգլոր»:

Ահաւասիկ ասի իրապաշտ նկար մըն է, ինչ որ ամենէն տա-
ղանդաւոր արձանագործը կամ նկարիչը կարող չէ զրազէտին հաւասար
վառ, կենդանի և շարժական ներկայացնելու:

Պէտք է միջոցներ գտնել վառ, կենդանի ներկայացնելու համար
նկարագրութիւնը. շող շող բառերը բաւական չեն. վառ գոյներով պա-
տառ մը ունենալով, ըսել չէ որ կրնանք գեղեցիկ հագուստ մը կարել,
այլ պէտք է գիտնալ արուեստ և ունենալ ընտիր ճաշակ:

Շատ հեղինակներ գրած են՝ պատմական շրջաններէն նիւթ առած
վիպասանութիւններ և անոնց յաջողութիւնը զգալի է եղած այն ա-
տեն, երբ վիպասանը ոչ միայն բոլորովին իրական ներկայացուցած է
զայն, այլ և մի և նոյն ատեն հին կեանքին մէջ ցուցուցած է նոր
կեանքի իրական երևոյթները. ինչպէս որ ըրած են Ֆլօպէր, Պէրնարտէն
Տը Սէն—Բիէր, և մեր մէջ Բաֆֆին՝ իր «Սամուէլ»-ով: Այս տեսակ
վիպասանութիւնները բնականաբար ուշագրաւ և սիրելի կ'ըլլան, և հին
յիշատակները կ'արթնան նոր սերունդին մէջ. և կը տեսնենք որ ամէն
ատեն գրեթէ միշտ և ամէն տեղ կեանքի պայմանները, օրէնքները, և
երևոյթները ու մարդկային ձգտումները նոյն են եղած:

Գրականութեան ծաղկումին համար, անցեալ կեանքի ուսումնասի-
րութիւնը միշտ նպաստաւոր է նկատուած. անցեալ կեանքը իրապաշտ
գոյններով երևակայութեան աւելի զգալի և աւելի նկարագրող կ'երե-
նայ: Ուսումնասիրելով Արեւելեան կեանքի պատմութիւնը և Մարգա-

ընենրու զմայլելի նկարագրութիւնները, կարող ենք իրապաշտ գրական նութեան մեծ մղում տալ: ()ըրինակ, պահ մը պրպտենք մեր գաւառներու մէջ անգիր վաճառի առասպելները և աւանդական ազգագրական վէպերը, և նւթ առնենք զանոնք նոր վիպասանութեանց. վիպագիրը վատահօրէն յաջող գործ մը կրնայ արտադրել, եթէ ունի տաղանդ ու կը յարգէ արուեստի պահանջները: Տուէք այդ առասպելները Պ. Ա. Խասակեանի, անի ցոյց պիտի տայ իր արուեստի ընդունակութիւնը և առասպելներու հմայքը: Ա. Արփար իր զրասեղանէն բնաւ չէր հեռացնէր Ս. Գիրքը, զի հոն կը գտնէր ամենէն իրապաշտ և բնական նկարագրութիւններ: Հայնէ 1830ին կը գրէր, թէ ինչ յուզումով կը կարդար Հին Կտակարանը, որ ձեռի, լեզուի և բնականութեան աւանդէն վճիտ աղբիւրն է եղած գեղապաշտ մտքերու համար: Գեղեցիկ ու գուրգուրալի են իրիմեան Հայրիկի գրութիւնները, վասն զի Հին Կտակարանի նահապետներու բնական քնքուշ լեզուովը կը խօսի: Մեր նախնի մատենագիրները եռանդով փարեցան Աստուածաշունչ մատեանին, ուր արուեստը նկատի չառին, այլ լոկ մարգարէներու իմաստասիրական ու գերբնական ձգտումները ուսումնասիրեցին, մինչդեռ Պոսուէ, Տանդէ, Միլտոն գերբնականին հետ արուեստն ալ ուսումնասիրեցին, և այդ է պատճառը, որ անոնց գրականութեան մէջ գերազանցապէս ըզմայլելի է գրական ոճի բարձրութիւնը և բնականութիւնը:

*
* *

Մեր նորագոյն գրողները չեն կրցած ըմբռնել Հին Կտակարանի գեղեցկութիւնը, անոնց գրականութեան մէջ բացարձակապէս մարած է Արեւելեան այդ սքանչելի քնարերգական զրքին բնագեղ ներդաշնակութիւնը: Ընդհակառակն անդին Պրանսայի մէջ, ամէն ատեն Հին Կտակարանը անպատճառ գրական գանձարան մը նկատուած է. Գոռնէլլէն, Ռասինէն վերջը, Հրէական ցեղին Մարգարէներու նկարագրութիւնները և սաղմոսները արդիւնաւորապէս օգտակար են եղած Շաթոպրիանի, Լամենէի, Ալֆրէ Տը Վինսէի, Լամարգինի և Հիւկոյի:

Աստուածաշունչի ուսումնասիրութեամբ՝ զբաղուող բանաստեղծները իրենց երկերովը կարողացան հոգեկան քնքուշ խոր յուզումներ պատճառել: Այս է արեւելեան գրականութեան ամենէն հմայքոտ արդիւնքը, անի կը յուզէ, մինչդեռ յոյն և լատին դասական գրականութիւնը կը մնայ ձեւապաշտ մը, պատկերով, ներդաշնակութեամբ զմայլելի: Հիւկո և Ֆլուպէր կը յուզեն մեր հոգին, զի իրենց վարպետն է Խոսքի մարգարէն, Աստուածաշունչի ամենէն յուզիչ քնար միտքը:

Բազմատեսք թէ զգացմունքի ոճը ան տարբերութիւն կայ յոյն և երբայցի դասական գրականութեան մէջ:

Թէեւկիւմէն գուշակը բարձրարարբառ կը գումէ:

«Բարէ, զինչ այդ, ո՞ խոլացեալք, ձեզ կիրքդ իցեն զբժնդակ.
Գիշեր ահա ըստուերամած ձեզ ըզգըխովք ծածանի,
Խունկի ի ներքոյ ձեր բարախնն, և լոյս դիմաց մըթագնի.
Կոծ և գանչիւն դառն զուժեաց, և արտասուօք այտը լընուն,

Որմունք չքնադդ և միջնատունք արդ ցայտեցան ի յարինն.
 Լի է գաւիթն. լի է բակն արդ ի խօլաց ուրուական,
 Որ հա՛ ճեպ տան և իջանեն անդ ի խաւարն Երեքեան.
 Հա՛ ել արփին ել տարաղէմ եթող զերկնիցն ըզկայեան,
 Եւ յաննըշոյլ ի մէգ, ի բալ, ողջ տիեզերք պատեցան»:

Զմայլելիօրէն գերազանց է այս Հ. Թովմանեանի թարգմանած Հոմերական նկարագրութիւնը, և սակայն տեսէք Յովր որքան՝ աւելի սրտագրաւ է իր այս տողերուն մէջ.

«Արհաւիրք և բոմբիւնք գիշերականք, հասեալ ահ ի վերայ մարդկան, դողունք և սոսկունք պատահեցին ինձ, և մեծապէս զոսկերս իմ շարժեցին: Եւ եկն հողմ ի վերայ երեսաց իմոց, քստմեցին հերք իմ և մարմինը: Կանգնեցայ՝ և ոչ գիտացի. տեսի և ոչ էին կերպարանք առաջի աչաց իմոց, բայց միայն օդ և սօսափուն լսէի»:

Մուշեղ Եպիսկ. Սերոբեան իր «Պատկերներու» և «Գրուածքներ»-ու մէջ նիւթ առած է Աստուածաշունչի ռոմանտիկ պատմութիւնները, ուր սակայն չէ կրցած խտացնել նոյն սուրբ Գրքին ոճի պարզութիւնը և քնականութիւնը: Թովմաս Թէրզեան նիւթ է առած Խոսայի մարգարէէն, բայց մի և նոյն ատեն՝ կրցած է վարպետի արուեստով երբայական քնքուշ ոճը ցոյց տալ իր քերթուածներուն մէջ: Սակայն ինչպէս ըսի, մեր նոր գրականութեան ներկայացուցիչները այժմ չեն մշակեր սուրբ Գրքի վայելելի գեղեցկութիւնը, պարզութիւնը և զրական ոճը:

Մեր նախնիք իրենց եկեղեցական քերթուածներուն մէջ, հրէական բանաստեղծութեանց հաւատարիմ մնալով, սրտագրաւ շարականներ ստեղծած են. այս մասին արդէն կանխաւ դիտել տուած եմ. իսկ ազգային երգերու մէջ, մեր գուսանները հնդկական բանաստեղծութեան հետեւած են. կտրուկ խորհրդաւոր իմաստներով. գեղեցիկ են անոնք, ինչպէս Գողթան երգերը, որոնց վրայ նոյնպէս խօսած եմ: Ըսած ենք նոյնպէս, որ Հնդկական պաշտամունք՝ մեր կոտաւնց մէջ մուտք գտած են, և չեմ սխալիր, եթէ՛ ըսեմ. որ նոյն ատենէն միացած ինչ ինչ արարողութիւններ հասած են քրիստոնեայ շրջանին. օրինակ հնդկները ամուսնութեան հանդիսի ատեն, քրմապետն իր ձեռքով հարս ու փեսային կը խմցընէր նեկտարով պատրաստուած ըմպելին, որ որդեծնութեան օրհնած ջուրն էր. այդ արարողութիւնը կը յիշեցնէ հայ քրիստոնեայ եկեղեցիին մէջ մինչև ցարդ պահուած գինին, որ պատկի արարողութեան ատեն քահանայն կը խմցնէ հարս ու փեսային: Նախաարդի տօնը՝ մեր մէջ միացած կը համարիմ՝ հնդկական քրմութեւն ազդեցութիւնէն. «Րամանա» հատորաւոր դիւցազներգութեան մէջ նկարագրուած է այն, և նոյն իսկ մեր Հ. Արսէն Բագրատունին այդ նկարագրութեան արձագանգը կը լսեցնէ իր «Հայկ» դիւցազներգութեան մէջ:

*
* *

Բնութեան մեր առջև պարզած տեսարանները, առանձինն գեղեցիկ նկարներ են, որոնց շատերուն վրայ յատուկ խորհրդածութիւններ կա.

տարելով՝ կարելի է նոր յղացումներ բնել, ամէն տեսարան կը փոխանցէ գաղափար մը, անխօսուն նկարէն՝ իմաստասիրական կամ զրական սիրուն գաղափարներ կը հոսին զիտող քննադատ մտքերու մէջ, Այդ նկարներէն օգտուած են Պլուպէր, Շաթոպրիան, Վիկտոր Հիւկո և ուրիշներ: Այդ նկարները իրենց բնական մունջ կացութիւնէն զուրս կ'ելլեն, բանաստեղծ խորհող տաղանդը անոնց կենդանութիւն և հոգի ու լեզու կու տայ:

Պահ մը մտածենք Վենետիկի կոնտողներուն վրայ, անոնք զիշեր տտեն կապուած կը մնան ծովը ցցուած սիւնին. բայց սակայն բանաստեղծ միտքը անոնց տեսէք ինչ ոգևորութիւն կու տայ այս նկարչագեղ տողերով.

«Ուղիղ դէմ ու դէմ բարձրացող երկու զրանդեայ սիւների միջից լրացած լուսինը թափում է հրապարակի և պալատների արձանագարդ ճերմակ ճակատներին արծաթէ շիթերի մի ծով: Սփին իրար կողքի շարած են բազմաթիւ գոնդօներ՝ ցցերին կապած, որպէս ձկների մի խումբ, որոնք, ողջ օրը ջրերը յուզելուց յոգնած, ննջում են ալիքների յեղյեղով երեսին, իրանց խոնաւ անկողիներում: Ամէն անգամ, երբ երեկոյեան թեթև հովի բերած ալեակները գալիս մեղմով զարկւում են գոնդօներին, նրանք քնից արթնացածի պէս թեթև մրմնջում են իրանց հնչիւնով, կարծես զգոհ, որ խռովում են իրանց գիշերային հանգիստը, օրօրում են, քնքշաբար և ծոյլ-ծոյլ քսում են իրար, ապա ինչ որ քշփչում են ալիքների հետ, կարծես աղբորում են իրանց հանգիստ թողնել և կրկին խաղաղում և մնում են անշարժ. իսկ ալեակները զոհացած իրանց չարանճի խաղից, թեթև քրքիջով յետ են փախչում դէպի ծովի խորքերը, ցնցելով իրանց փոքրիկ, փրփրուն բաշերը, որպէս զի քիչ յետոյ նորից յետ գան, կրկին խռովեն գոնդօների հանգիստը և կրկին յետ փախչեն նոյն ձևով: Գոնդօներից շատերի մէջ տէրերը ծոյլ ծոյլ ձգւած են, օրօրում են, կամ մեղմիւ երգում են ինչ որ երգ»:

Այս կենդանի խորհրդաւոր պատկեր է, զոր Ա. Ահարոնեան իրապէս տեսած ու նկարագրած է Վենետիկ՝ գիշերուան յուզուած մէկ պահուն, և պատկերին մէջ անխօս կոնդօներու ինքը կենդանութիւն և լեզու կու տայ:

Շաթոպրիան իր «Աթալայի» մէջ ունի այս նկարագրականը լուսինին համար. «Անի գիշերուան մէջ բարձրացած է, նման սպիտակափառ վիստեան կոյսի, որ կ'արտասուէ գիւղի մը դազադին վրայ: Քիչ ատենէն անի անտառներուն վրայ կը տարածէ իւր մեղմադժոտութիւնը, զոր կ'ախորժի պատմելու հին կաղնիներուն և հինաւուրց փունքներուն»:

Հին դասական հեղինակներու մէջ նման նկարագրութեանց աղբրւներու շատ կը պատահինք. Հոմեր, Վիրգիլիոս ստէպ գործածած են, ու այդ նկարագրութիւնը նմանութիւն մըն է դիցապի մը քաջագործութեան: Շնչաւոր և անշունչ պատկերները կը դաշնակցին բանաստեղծին երեակայութեան սիրուն խաղերուն:

Հ. Ալիշան նման խաղիւր շատ է սիրած, իր «Շուշանն Շաւարշ Զանայ» քնարերգութեան մէջ տեսէք ինչպէս կ'եղգէ.

«Քանց զարուսեակ պսպղուն
 ի մէջ մանտրիկ ամպերուն,
 Քանց վարդենի արեակ
 ի խնձորի տերեակ,
 Քանց Երասխայ նունուֆար
 Գլխիկն ի ցօղ շարուշար,
 Քանց զամէնն այլ զեղեցիկ,
 Կուսանք հայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան»:

Նկարագրութիւնը իր խորհրդաւոր նշանակութիւնը կը բովանդակէ Պ. Ռ. Զարդարեանի «Զարեուած որսորդը» պատմութեան այս պարբերութեան մէջ:

«Լեռներուն մէջ, ուր փշոտ կաղնիներ ու վայրի թուփեր կը բուսին, ուր հազարաւոր օտար ծաղիկներ իրենց գեղեցկութիւնը կը բանան ու կը գոցեն, լեռներուն մէջ մինակ վայրի անանուխներ չեն ծաղկիր, ո՛չ ալ ցանցիր, գաճաճ մացառներն են որ հողին կը կպին. մինակ առուի մը զլզլուքը չէ որ այդ տեղերուն լուսթիւնը կը խանգարէ, ամայի, խորունկ ձորերուն մէջ, զով անձաններուն ներսը: Այծեամբերը ձագեր կը բերեն, թարմ դալարիններու, ցցուած զագաթներու վրայ՝ այծեամբ իր ձագերը կ'արածէ: Ու այծեամբ լեռներուն զաւակն է, այդ հսկայ քարերը թխած են զինք ու անոնց վրայ բուսած մամուռները կերակրած են անիկա: Մաստառը զանոնք ծնած է. անէ՛ծք այծեամբն գնտակ նետողի գլխին»:

Որոշ է. այծեամբ անգէն հայութիւնն է, մատնուած անգութ հալածող որսորդ թշնամիին:

Ոռասպելական նկարագրութեանց մէջ, ո՛ր է նկարագեղ պատկեր տրամաբանօրէն չափուած ու երգուած ըլլալու է և պատշաճութեան մէջ սահմանափակուած. «Լքուած քնարի» բանաստեղծ Պ. Ա. Յարուսթիւնեան չեմ գիտեր ինչպէս ստորագրած է իր այս տողերը

«Երազի մը մէջ, կապոյտ ու տարտամ,
 Ծրփուն, շոգեղէն դրդեակ մը փարթամ
 Յանկարծ կախուեցաւ օդին մէջ, սարսուռն,
 Երկինքի ծաւ բարձրերէն անհուն:
 Ու թոյլ ոստում մը, խօլ, ցընորաբեր,
 Թեթեւ թըռիչ մը՝ տուին ինձ թեւեր,
 Եւ այն դրդեակին մէջ բիւրեղավառ
 Զիս առաջնորդեց աղջիկ մ'օղավար»:

Շոգեղէն դրդեակն չափազանց թանձրացեալ անընդհանրօրէն հանդիսավայր է ըրած. «հա՛ւ այդ պարագային, բանաստեղծութիւնը իր արժանաւորութիւնէն կը կորսնցնէ զրիթէ ամենայն ինչ, փերթողական և նիւթական նմանութիւնները համապատասխան աստիճանով յարմար երևնալու են:

Նկարագրութեանց մէջ մանրամասնութիւնները, անտարակոյս գրու-

Թիւնը կամ պատկերը բոլորովին իրական ու կենդանի կը ներկայացընեն, ու ընդհանրապէս իրապաշտ վիպասանները՝ երբեմն երկրորդական ու աննշան պարագայներ ու նիւթեր մանրագնին վերլուծումներով կը ցուցադրեն, բայց լաւ է կարեւոր նիւթերու վրայ միայն ծանրանալ, իսկ երկրորդականները զանց առնել: Սակայն այս աննշմարելի թեւորութիւնը՝ վառուց դիտուած է ամէնէն տաղանդաւոր վիպագրողներու՝ Հիւկոյի, Պալզագի, Պլուպերի վրայ, նման թերութիւններ ցոյց են տուած նաև մեր գրագէտներէն Տէմիրճիպաշեան և Ա. Արփիարեան: Մանրամասն նկարագրութեան մէջ՝ պէտք է յայտնուի բնորոշ էական գաղափար մը, նիւթին միշտ յարմար:

Մանրամասն նկարագրութիւնը նոր ու անակնկալ պատկերներ արթնցնելու է մել երեակայութեան մէջ, առանց ատոր զրոյդ բնաւ հետաքրքրական չըլլար:

Պ. Վահան թէջէեան «Հայրենի գարնան յիշատակը» վերնագիրը քերթուածով, պահ մը արդէն լոկ վերնագրովը կը հետաքրքրէ ընթերցողը, այդ յիշատակները յուզիչ են, կ'ուզես կարդալ նոր յուզումներ ունենալու սիրուն տրամադրութեամբ, ու կանգ կ'առնես քերթուածին այս բնական մանրամասն նկարագրութեանց առջեւ.

«Քիչ մը անդին՝ հեշտացրիւ հօտը հովուին կ'արածուի,
Գառնուկները կը մայեն և կը ցատկեն անդադար,
Եւ ուրիշ տոպրակուած ծիծերուն տակ մայրենի
կը քսուրտին և կ'ուզեն իրենց բաժինը արդար...
Ինչպէս ահա՛ զեփուռն ալ կու գայ դաշտին այցելու,
Թիթեռնիկները կու գան թալթըլելէն, զողալէն,
Մինչդեռ ծառերն ալ կարծես կ'ըսեն գաղտնիք մ'իբարու
Երբոր հովին գըլուխին իրարու վրայ կը ծըռեն...»:

Բնական նկարագրութիւն մըն է այս, ուր սակայն յայտնի կ'ըլլան անակնկալ սիրուն և պարզ նորութիւններ, այդ տեղ կը գնահատենք նկարագրողին աւիւնը:

Տիկին Սրբուհի Տիւսար նկարագրութեան համար նիւթ կ'առնէ «Փոթորիկը», կը գրէ.

«Արեգակը, բոցավառ հսկայի մը պէս, ջուրերուն մէջ կ'իջնէր հանգչելու համար, և ծովը կարծես մեծատարած ոսկեփայլ անկողին մըն էր, յարդարուած ցերեկուան իշխանին համար, որ հետզհետէ ամփոփուելով իր փայլուն մեծութեան մէջ, ննջեց յետոյ, ջուրերուն գոգը ինքզինքը ծածկելով»:

«Լուսինը երեցաւ երկիւղալից, մերթ թեթև և մերթ թանձր ամպերէ քողարկուած, իբր թէ ապահովուելու համար որ զինքը նսեմացնող իշխանը այլևս չի տիրապետեր երկինքին վրայ, և թէ ինք ալ ազատ էր, իբր թագուհին աստղերուն, արշաւելու երկինքին գիշերամած անջըրպաններուն մէջ»:

«Նաւը, արագընթաց նետի մը պէս կը սուրար միշտ ալիքներու մակերևոյթին վրայէն: Բայց ծովը՝ որ հարթ էր, սկսաւ հնոգհետէ ելէջներ ունենալ, և աստեղագարդ երկինքին երեսը պղտորեցաւ»:

«Նաւաւարները աչքերնին դէպի վեր կ'ուղղէին անդադար. իրենց նայուածքին մէջ անհանգստութիւն մը կար, զոր ի զուր կը Զանային ծածկել. իրենց թիւաւարութիւնը այնպիսի արագութիւն մը ստացաւ որ յայտնի էր թէ կ'ուզէին քաղաք հասնիլ փոթորիկը չպայթած:

«Այսպէր, աստիճանաբար իրարու մօտենալով, սև պատնէշ մը յօրինեցին աստղերուն դէմ. և այդ պատնէշները, հետզհետէ թանձրանալով, սպառնացող մութ զօրութիւն մը կազմեցին: Հովը, որ մինչև այն ատենը բաւական սանձուած էր, իր ուղղութիւնը փոխելով, յանկարծ հիւսիսային կողմէ սրարշաւ եկաւ, և իբր թէ իր կապերը խորտակելով՝ զազանի պէս սկսաւ սուրալ, վազել, ջուրերը տակն ու վրայ ընել, ու խնդալ անարկու կերպով՝ իր չարագործութիւնները տեսնելով:

«Նաւաւարներուն ճիշէրը, յուսահատական բացազանչութիւնները, մթութիւնը, անսպասէն վիճակը, մահուան տեսարանը, վերջապէս ամէն բան սարսափ կ'ազդէր նաւուն մէջ գտնուող անձերուն: Սմանք յուսահատութիւն ճիշէր կ'արձակէին, ուսման կու լային, ուսման կ'աղօթէին, և ամէնքն ալ իրենց վերջին վայրկեանը հասած կը համարէին: Երկու տղաք մանաւանդ՝ իրենց սիրելի օրիորդին կը պլլուէին լալով և անկէ օգնութիւն խնդրելով: Աղջիկը չէր կրնար միտթարութեան բառ մը արտասանել, որովհետև ինք ալ նոյն բանին պէտք ունէր:

«Յանկարծ, ահագին կոհակ մը այնպէս գահավիժեց նաւը ծովուն մէջ, որ ամէնքը միաբերան աղիողորմ ճիշ մը արձակեցին, իբր միաս բարով մը կեանքին: Սակայն նաւը նորէն ջուրերուն զազաթը ելաւ, իբր թէ հրաշքով:

«Նոյն պահուն նաւակը երկրորդ անգամ մըն ալ շրջելու պէս եղաւ. դարձեալ աղիողորմ ճիշ մը ելաւ, և դարձեալ նաւը վեր բարձրացաւ:

«Վերջապէս դադրեցաւ մահուան և կեանքի զարհուրելի խաղը, գրեթէ կէս ժամ տեւելէ ետքը: Հովը՝ ծովուն ալիքները խառնակելէն ու գալարելէն յոգնած՝ ու բաւականացած ազգած սոսկումէն և սրտա-յուզութենէն, հանդարտեցաւ վերջապէս: Ծովը՝ որ վայրագօրէն կը մոնչէր ու փրփուր կը ժայթքէր, նոյն վայրկեանին հեզահամոյր կը մըմնջէր՝ նաւուն կողերը փայփայելով, իբր թէ իր գործած անօրէնութեանց զղջումը հայցելով: Իսկ երկինքը, որոտումներէն ու պայթումներէն վերջ, կը հանգչէր լուսթեամբ: Մինչդեռ լուսինը որ դէմքը ծածկեր էր, կարծես չուզելով իր վճիտ նշոյլներով գործակից ըլլալ այդ աւերման ու կործանման, փայլեցաւ իր բովանդակ գեղեցկութեամբ, ամպերը իրմէ արտաքսելով:

«Եւր ամէն բան հանդարտեցաւ և սրտերը հանգչեցան, բոլորն ալ մէկտեղ փառաբանութեան ձայներ արտասանեցին: Ոչինչ այնքան հոգիները կը միացնէ, որքան մեծ վտանգը: Եւ երբեք կեանքը այնքան հեշտագին չերևար, որքան մահը շատ մօտէն տեսնելէ վերջ...»

Վիպասան Տիւսարը ընաւ նորութիւն մը ստեղծելու ճիշն չէ ըրած, մինչդեռ դասական յոյն և հելլէն հեղինակներէն սկսեալ, այս նիւթը շատ նկարագրուած ըլլալով, Տիւսարէն կը սպասուէր նորութիւն, և հեռանալ շատ անգամ կրկնուած ձևերէն:

Ձին նկարագրած են Հոմերոս, Վիրգիլիոս և Յոր, այդ նկարագրութիւնները գերազանցօրէն զմայլելի ըլլալով նոր գրագէտը շատ

գգուշութեամբ պիտի փորձէր նորութեամբ մը դարձնել պատկերելու ձիուն նկարագրութիւնը. յղացող միտքը՝ ամէն պարագային կարող է յաղթել զփուարութեանց և յաջողիլ աշխատութեամբ:

Լեհացի բանաստեղծ Միցքիեվիչ արարական հին բանաստեղծութեան հետեւելով՝ գրած է անապատի ձիուն նկարագրութիւնը, որ ծանօթ է «Պարիսը» վերնագրով.

«Ինչ երջանիկ է Ուրարը երբ ժայռի մը կատարէն իր երիվարն անապատին մէջ կը սլացնէ, երբ ձիուն ոտքերը խուլ ժխորով մը աւազին մէջ կը մխրճին, ինչպէս կարմրած պողպատը զոր ջուրը կը մխեն: Ահա կը լողայ երաշտ ովկիանին մէջ և զլիւրի կուրծքովը չոր ալիքները կը կտրէ:

«Ուրազ, հետզհետէ աւելի արագ, հիմա հազիւ աւազներուն երեսը կը քերէ. առաջ, հետզհետէ աւելի առաջ, հիմա փռչի յորձանքի մը մէջէն կը սուրայ:

«Ո՛հ է իմ երիվարս՝ մըրկալից ամպի նման: Արշալոյսին պէս՝ ճակատին վրայ աստղ մը կը պլպլայ: Հովուն կը փռէ իր ջայլամի բաշը, և ճերմակ ոտքերը փայլակ կ'արձակեն:

«Թո՛րբ, թո՛րբ, իմ ճերմակ ոտքերով քաջա: Անտառներ ու լեռներ, ճամբայ բացէք:

«Ի զուր կանանչ արմաւենի մը ինծի իր շուքն ու պտուղները կ'ընծայէ. կը մերժեմ անոր ապաստանը: Այնքան արմաւենիին խոյս կու տայ, ովասիսի մը մէջ կը թաքչի, և իր տերեւներուն շշուշովը կարծես յանդգնութեանս վրայ կը խնդայ:

«Ժայռերը, անապատին սահմանագլխուն պահապանները, մոայլ ու սև դէմք մը կը դարձնեն ինծի, իմ քառատրոփ սլացքիս արձագանքը կը կրկնեն, և կարծես կը սպառնան ինծի.

«Անմիտ, ո՛ւր կը վազես: Հոն գլուխդ ա՛լ ապաստան պիտի չգտնէ արեւին նետերուն դէմ՝ ոչ կանաչավարս արմաւենիի մը ներքեւ, ըսպիտակաւնջ վրանի մը տակ: Հոն մէկ վրան մը կայ, երկինքը: Հոն ժայռերը միայն կը պառկին. հոն աստղերը միայն կը ճամբորդեն:

«Կը վազեմ, կը վազեմ. աչքս կը դարձնեմ, և կը տեսնեմ որ ամօթահար ժայռերը կը փախչին ու ետեւ ետեւ կը պահուրտին:

«Բայց անզոյ մը անոնց սպառնալիքն իմացաւ. յիմարարար կարծեց թէ անապատին մէջ զիս պիտի կրնայ բանտարկել, և օդերուն մէջէն իմ ետեւն խոյացաւ: Երեք անգամ սև պսակով մը գլուխս պատեց:

«Դիակի մը, դիակի մը հոտը առի, ճչեց: Ո՛վ անմիտ հեծեալ, ո՛վ անմիտ երիվար, Հեծեալը հոս ճամբայ կը փնտռէ. երիվարը հոս ճարակ կը փնտռէ: Հովը միայն հոս իր ճամբան կը գտնէ. օճերը միայն հոս իրենց ճարակը կը գտնեն: Միայն դիակները կը պառկին հոս. անզոյերը միայն հոս կը ճամբորդեն»:

«Կը ճչէր, ու փայլուն մագիլներովը կը սպառնար ինծի: Երեք անգամ աչքով իրար չափեցինք, երկուքնէս ո՛վ սարսափեցաւ. անզոյ սարսափեցաւ:

«Կը վազեմ, կը վազեմ. և երբ աչքերս դարձուցի, անզոյ հեռուն էր, շատ հեռու, երկինքն ի վար կախուած՝ ինչպէս սև բիծ մը ճնճուկի մեծութեամբ, յետոյ թիթոան մեծութեամբ, յետոյ մեղդի մեծութեամբ, ու յետոյ երկնքին կապոյտին մէջ հալեցաւ:

«Թո՛ւր, թո՛ւր, իմ ճերմակ ոտքերով քաջա՛: Ժայռե՛ր, անզո՛ւր, ճամբա՛յ բացէ՛ք:

«Բայց ամպ մը իմացաւ անզոյին սպառնալիքը, և կապոյտ երկնքին վրայ իր սպիտակ թևերը պարզելով, զիս հալածել սկսաւ: Ե՛յ՝ ուզէ այնքան աներկիւզ վազող մը համարուիլ երկնքին մէջ՝ որքան է՛մ՝ երբ կրիս վրայ: Գլխուս վերև կը կախուի, և հովուն հետ սա սպառնալիքը կը սուլէ:

«Անմիտ, ո՛ւր կը վազես: Հո՛ն տաքը կուրծքդ պիտի հալեցնէ, ոչ մէկ ամպ անձրևով միտի չլուայ հրավառ փոշիով ծածկուած զլուխդ, ոչ մէկ առուակ իր արծաթի ձայնովը քեզ պիտի չկանչէ, ոչ մէկ ցօղի կաթիլ պիտի վրադ չթափի, որովհետև դեռ քեզի չհասած՝ չոր հով մը զայն պիտի առնէ տանի»:

«Ի զուր սպառնաց: Կը վազեմ, կը վազեմ, ամպը, խոնջէնքէն ոգեսպառ, կը սկսի դանդաչել երկնքին մէջ. զուխը կը հակէ, ու ժայռի մը կը կոթնի: Երբ աչքերս դարձուցի, արդէն երկուքնուս մէջտեղը ամբողջ հորիզոն մը կար: Դեռ կը նշմարէի զայն, և անոր դէմքին վրայ տեսայ ինչ որ սրտին մէջ կ'անցնէր. բարկութենէն կաս—կարմիր եղաւ, յետոյ դիակի մը պէս սևցաւ ու ժայռերուն ետին թաղուեցաւ:

«Թո՛ւր, թո՛ւր, իմ ճերմակ ոտքերով քաջա՛: Անզո՛ւր, ամպե՛ր, ճամբա՛յ բացէ՛ք:

«Այն ատեն աչքս հորիզոնին չորս կողմը պտտացուցի, որպէս թէ արև ըլլայի, և չորս դիս մէ՛կը չտեսայ:

«Հոս, քնացած բնութիւնը մարդուն ձեռքով երբեք արթնցած չէ: Հոս տարբերը հանդարտ են շուրջն, ինչպէս անասունները՝ առաջին անգամ գտնուած կղզիի մը մէջ՝ մարդուն առաջին նայուածքներէն չեն խրտչիր:

«Բայց, ո՛վ Ալլահ, ես առաջինը, ես միակը չե՛մ ուրեմն: Աւազեղէն դակիշի մը մէջ, կը տեսնեմ զունդ մը որ կը շողայ: Դժարորդնե՛ր են թէ աւազակներ որ ճամբորդի մը անցքը կը սպասեն: Ինչ ճերմակ են այդ հեծեալները, և իրենց երիվարներն ալ ահռելի ճերմակութիւն մը ունին: Կը վազեմ, չեն խլրտար. կը պոռամ, չեն պատասխաներ:

«Ո՛վ Ալլահ, դիակներ են. հին կարաւան մը, զոր հովը աւազնեւրուն խորէն դուրս է հաներ: Ուղտերուն ոսկրտիքին վրայ Արաբի կմախքներ են նստած. այն ծակերէն ուր երբեմն աչքեր կային, և մըսաթափ կզակներէն, աւազը կը հոսի և կարծես սպառնալիք մը կը մրմնջէ:

«Անմիտ, ո՛ւր կը վազես. քիչ հեռուն՝ ուրուականներու պիտի հանդիպիս»: Կը վազեմ, կը վազեմ. դիակներ, ուրուականներ, ճամբա՛յ բացէ՛ք:

«Ուրական մը, Ափրիկէն յուզողներուն ամենէն ահաւորը, աւազէ ովկիանին վրայ մինաւորիկ կը պտըտէր. հեռուանց զիս կը նշմարէ, կը զարմանայ, կանգ կ'առնէ, և ինք իր վրայ թաւալելով, կ'ըսէ ինքն իրեն.

«Իմ կրտսեր եղբայրներէս ո՛րն է սա հովը, որ իր տխրո՛ց հասակովն և ընդգարշ թոհչովը կը համարձակի այսպէս մինչև իմ ժառանգական անապատներուս մէջ թևակոխել»:

«Կը մռնչէ ու վրաս կը քալէ՝ շարժուն բուրգի մը պէս: Տնանելով որ մահկանացու մըն եմ և թէ գլուխ չեմ ծռեր իրեն, կը կատարի, ոտքը գետին կը զարնէ և Ուարիոյ կէսը տակն ու վրայ կ'ընէ: Զիս կը բռնէ ինչպէս անգղ մը ճնշողուկ մը կը բռնէ: Յորձանապտոյտ թեւերովը զիս կը ծնծէ, բոցավառ շնչովը զիս կ'այրէ, զիս օդը կ'արծակէ, յետոյ գետին կը նետէ:

«Կը ցատքեմ ու կը կռուիմ, իր յորձանքներուն հսկայական կապանքները կը փրցընեմ: Կը բզջտեմ, կը խածկրտեմ զայն. անոր աւազուտ մարմնիսն պատառնելը ակոսներուս տակ կը փշրեմ: Ուրուականը կ'ուզէ ձիւնի ձեով բազուկներէս փախչիլ. չի կրնար ինքզինքն ազատել և ակօս ակօս կը փսփոսի: Գլուխը վար կ'իջնայ՝ փոշոյ անձրեւի փոխուած, ու վիթխարի դիակը քաղաքի մը պատնէշին պէս ոտքերուս տակ կը տարածուի:

«Այն ատեն, շունչ առի. աչքս վերուցի, և խորխտաբար աստղերուն նայեցայ. և բոլոր աստղերն իրենց ոսկի աչքերը վրաս կը սեռնէին, որովհետեւ անապատին մէջ զիս միայն կը տեսնէին:

«Ախ, ինչ քաղցր է հոս օդը ծծել կուրծքիդ ամբողջ լայնութեամբը: Օդ կը ծծեմ ազատօրէն, լիօրէն, լայնօրէն: Արարիոյ ամբողջ օդը հագիւ կը բաւէ թոքերուս: Ախ, ինչ քաղցր է հոս նայիլ՝ աչքերուդ զօրածին չափ. աչքերս կը լայնանան, կ'ուժովանան, հորիզոնին եզերքներէն անդին կը ճեղքեն կ'անցնին: Ախ, ինչ քաղցր է հոս բազուկներդ տարածել, համարձակօրէն, ազատօրէն, իրենց ամբողջ երկայնութեամբը: Ինծի այնպէս կուգայ թէ բազուկներովս բովանդակ տիեզերքը կարող եմ գրկել, արեւելքն մինչև արեւմուտը: Միտքս նետի պէս կը սլանայ. վե՛ր, աւելի վե՛ր, ա՛յ աւելի վեր, մինչև անգունդը երկնքին: Եւ ինչպէս մեղուն իր կեանքը կը թաղէ խայթոցին հետ զոր կը մխէ, ես ալ՝ մտքիս հետ՝ երկնքին մէջ հոգիս կը թաղեմ...»:

Նորութիւնները և նկարագրութեանց ինքնագիւտ ստեղծումները յայտնի են. բաղդատենք զայն երիտասարդ բանաստեղծ Դ. Վարուժանի «Քեզաս»ին հետ, որ ցոյց կու տայ Միցերիվիչէն կրած տպաւորութիւնները, և մի և նոյն ատեն ճոխ երևակայութիւնը:

Կը տեսնենք որ նկարագրողները յաջողած են իրենց գրութեան մէջ, երբ կրցեր են յատկանիշ բանաստեղծական գիւտերով սքանչալանել ընթերցողները: Սակայն յամենայն դէպս՝ զրական ըննադատութիւնը գիւտերու մէջ խտրի կը դնէ, կը պահանջէ բնականութեան յարմար գիւտեր. Պ. Վարուժան արեւելեան հարուստ նկարագրութեամբ խանդավառ, չափազանց շլացուցիչ գոյներ կը դնէ իր գիւտերուն մէջ, ձիւն դամբը կը ծնկի աղամանդով, սրմբակներն ոսկեկու՝ որոնց ներքեւ իբրեւ պայտ լուսնականեր կը գամէ, առնացի երգեր խմելու համար իր սիրտը կը բանայ գերթ ծովու խնցիկ, և այլն: Իր գիւտերը ընդհանրապէս սիրուն են, նկարագրութեանց այն մասերը որ մանրագին ցուցադրութեան կարօտ են, ինքը զանց է ըրած. այդ կատարելութիւն չէ յաջող նկարագրի բանաստեղծութեան համար:

Նկարագրութեան ատեն մանրամասն ճոխանալու է միայն այն կէտին վրայ, որ շահեկան է նիւթին տպաւորիչ ըլլալուն: